

MEHMED ÂKİF'İN ÇALIŞMAYA VERDİĞİ ÖNEM *

Doç. Dr. Emine YENİTERZİ**

Millî şairimiz Mehmed Âkif, Osmanlı Devletinin son günlerinde dönemin keder ve sıkıntılarını, bunların toplum hayatındaki yıkıcı tesirlerini yakından görmüş, bu tahribatı canlı tasvirlerle manzumelerine aktarırken, keskin eleştirilerle hatalarımızın kaynaklarını ve düzeltme yollarını göstermiştir.

Toplum; umumiyetle doğu âleminde yaygın olan taassup, bâtil inançlar, cehâlet, tembellik, kendisine güvensizlik, sorumsuzluk ve ümitsizlik gibi kötü alışkanlık ve huylardan kurtarıp; adâlet, kahramanlık, millî haysiyet, vatanseverlik, namus, doğruluk, vefakârlık, cömertlik, çalışkanlık, ümit, azim gibi faziletler kazandırmaya çalışan Âkif; kötü alışkanlıkları ve erdemsizliği geri kalışımızın yegâne sebebi görmüş, maddî ve manevî kalkınma için ilim ve teknoloji yanında insanî değerlere sınımsız sarılmayı kat'î bir prensip kabul etmiştir. Âkif, bu konudaki bütün gayretini ve ümitlerini özellikle gençliğe yöneltmiş, Âsım'ın şahsında arzu ettiği nitelikteki gençliği tanıtırken; cehalet, tembellik, korkaklık, riyakârlık, dalkavukluk gibi kusurlardan uzak; dürüst, hamiyetperver, âdil, cesur, içinde hiçbir eziklik duymayan, kendisine güveni tam, vatan ve millet sevgisiyle dolu, hürriyet âşığı, îmanlı bir nesle olan ihtiyacımızı dile getirmiştir. Şairimiz bu değerlerle mücehhez bir gençlikle geri kalmışlık batağından kurtulacağımıza işaret ederken, bu neslin en

* 27 Aralık 1999'da S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün birlikte düzenledikleri "Ölümünün 63. Yıldönümü Dolayısıyla Mehmed Âkif'i Anma Paneli"nde sunulmuştur.

** SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

önemli görevine defalarca dikkat çeker. Bu da yorulmadan, bıkmadan, ümitsizliğe düşmeden çalışmak, büyük bir azim ve gayretle çalışmaktır. Zira milletçe içine düşüp de yüzyıllardır çıkamadığımız bela anafolarından kurtulmanın tek çaresi öncelikle miskinlikten, tembellikten kurtulmaktır:

“İşitmedim” diyemezsin; işittin elbette:
“Tevakkufun yeri yoktur hayât-ı millette.”
Sükûn belirdi mi bir milletin hayâtında;
Kalır senin gibi zillet, esâret altında.¹

Çünkü İllâhî nizâma göre yeryüzü adeta bir savaş alanı, savaştan galip çıkmak isteyen de elindeki en güçlü silah çalışmaktır:

Bu harb işinde kazanmaktadır çalışmış olan;
Çalışmayıp oturandır gebertilen, boğulan.
Nedir murâdı, bilinmez, fakat Hakîm-i Ezel,
Cihânı ma’reke halk eylemiş, hayâtı cedel.
Kimin kolunda mesâ’î denen vefâlî silâh
Görölmüyorsa, ümîd etmesin sonunda felâh.
Gerek hüçûma geçilsin, gerek müdâfa’aya:
Müsellah olmalı mutlak giren münâza’aya.²

Elbette ki böyle büyük bir görevi mahalle kahvesi veya meyhane müdavimi olanlardan beklemek abestir. Şair, “yurdun yüz karası” diye nitelendirdiği bu mekânların toplumumuzda, özellikle aile hayatında sebep olduğu faciaları gerçekçi tasvirlerle iki şiirine konu edinirken, ironik ifadelerle çalışmayı rüyada görse azap içinde kalan bu asalak tipleri kınar:

¹ Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Haz.: Orhan Okay-Mustafa İsen, 2. Bsk., Ankara 1992, Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 213.

² Safahat, Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 210.

O kahraman babalardan dođan bu nesl-i cebîn
Ne gîrûdâr-ı maîşet bilir, ne kedd-i yemîn.
Azâb içinde kalır sa'yi görse rü'yâda!
Niçin yorulmalı zâten "ölümlü dünyâ"da? ³

Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak. ⁴

Oturup dil dökecek yerde gidip döksene ter!
Bin çalış gâyen için, bir kazan ömründe yeter ⁵

Tembellerle ilgili en açık mülâhazalarından birini de Seyfi
Baba şiirinde dile getirir:

Kim kazanmazsa bu dünyâda bir ekmek parası:
Dostunun yüz karası; düşmanının maskarası! ⁶

Milletçe tembelliğe giriftar olmamızın sonucu da iç karartıcı
tablolarla ifade edilir:

Harâbeler, çamur evler, çamurdan insanlar;
Ekilmemiş koca yerler, biçilmiş ormanlar;
Durur sular, dere olmuş helâ-yı cârîler;
Isıtmalar, tifolar, türlü mevt-i sârîler;
Hurâfeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar;
Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar.
Atâletin o mülevves teressübâtı bütün!
Nümûne işte biziz... Görmek isteyen görsün! ⁷

³ a.e., Birinci Kitap/Mahalle Kahvesi, s. 94.

⁴ a.e., Birinci Kitap/Küfe, s. 18.

⁵ a.e., Âsım, s. 344.

⁶ a.e., Birinci Kitap/Seyfi Baba, s. 57.

Âkif, bu hâle düşmemizin yegâne müsebbibi olarak tembelliğe işaret ederken, milletimizi ve genel olarak İslâm âlemini daldığı bu gerilik ve miskinlik uykusundan uyandırmayı kendisine görev edinmiştir:

Baksana kim boynu bükük ağlayan?
Hakk-ı hayâtın senin ey Müslüman!
Kurtar o bîcâreyi Allâh için,
Artık ölüm uykularından uyan!⁸

O günlerde aynı ıstırapı duyurmaya çalışan bir diğer feryat da Pakistan'ın millî şairi Dr. Muhammed İkbâl'e (1877-1938) aittir:

“Bir hayat göster, canlan!
Uyan derin uykudan!
Derin uykudan uyan!
Derin uykudan uyan!”⁹

Âkif ve İkbâl, her ikisi de; aynı dönemde, farklı coğrafyalarda; İslâm dinini ve tasavvufu yanlış yorumlayarak kendini uyutucu bir ananeye kaptıran, dünyaya gözünü kapatıp hayatın gerçeği olan dinamizmden ve faaliyetten kaçan, dini kendileri için afyon hâline getirip, Kur'an'ı yalnızca ölümlere Yâsin okumaktan ibarettir zanneden milletlerini uyandırmaya çalışan ve millî şair unvanına hakkıyla lâyık olan iki mütefekkir şairdir. Şiirlerinin muhtevası şaşkıncı benzerlikler gösteren bu iki şairin de özellikle üzerinde durdukları konu tembelliği dinle bağdaştıran milletlerinin gözünün açılmasıdır.

⁷ a.e., Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 212.

⁸ a.e., Hâtralar/Uyan, s. 249.

⁹ İkbâl'den Şiirler-Zebûr-ı Acem, Çev.:Ali Nihad Tarlan, İstanbul 1971, s. 225.

Milletçe büyük bir hataya düşülmüş, bu felâket günleri adeta kendi elimizle hazırlanmıştır. Âkif, bu yanlışlar zincirinden üç grubu sorumlu tutar: Birinci grup, kader veya tevekkül diyerek çalışmayı terk etmiş; ikincisi ümitsizliğe düşmüştür. Üçüncü grup da çalışmakla ilgisini kesip, kendisini eğlenceye veren genç nesildir.¹⁰

Âkif; öncelikle çalışmadan tembellik etmeyi kader, tevekkül, sabır ve kanaat zannedenleri ikaz eder. Zira tembellerin en büyük inancı, başa geleni kader bilip, parmağını bile oynatmadan hâlini güya tevekkülle kabul hatasıdır:

Siyâsetin kanı: Servet, hayâtı; satvettir;
Zebûn-küş Avrupa bir hak tanır ki: Kuvvettir.
Donanma, ordu yürürken muzafferin ileri,
Üzengi öpmeye hasretti Garbın elçileri!
O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?
“Kadermiş!” Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:
Belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Talep nasılsa, tabî, netîce öyle çıkar,
Meşiyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
“Çalış” dedikçe şerîat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!

Bırak çalışmayı, emret oturduğun yerden,
Yorulma, öyle ya, Mevlâ ecîr-i hâsın iken!
Yazıp sabahleyin evden çıkarken işlerini,
Birer birer oku tekmîl edince defterini;

¹⁰ Safahat, Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 233.

Bütün o işleri Rabbim görür: Vazîfesidir...
Yükün hafifledi... Sen şimdi doğru kahveye gir!
Çoluk, çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak...
Hudâ vekîl-i umûrun değil mi? Keyfine bak!
Onun hazîne-i in'âmı kendi veznendir!
Havâle et ne kadar masrafın olursa... Verir!
Silâhı kullanan Allah, hudûdu bekleyen O;
Levâzımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen O!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesâbına küffârı hâk-sâr edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
“Yetiş!” de, kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifâ hazînesi derhâl oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın O;
Çoluk çocuk O'na â'id: Lalan, bacın, dadın O;
Vekîl-i harcın O; kâhyan, müdür-i veznen O;
Alış seninse de, mes'ûl olan verişten O;
Denizde cenk olacaktı...Gemin O, kaptanın O;
Yâ ordu lâzım imiş... Askerin, kumandanın O;
Köyün yasakçısı; şehrin de baş muhassılı O;
Tabîb-i â'ile, eczâcı... Hepsi hâsılı O.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?¹¹

Kader ve tevekkül anlayışımızın tenkidine dair bu şaheser hiciv dışında, “Azimden Sonra Tevekkül” başlıklı şiirinde de; “Bir

¹¹ Safahat, Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 215-216.

kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan..."¹² âyetinin yalnızca Allah'a dayanmak bölümüne uyarak, tevekkülü atâletle karıştırmamız ve yıllarca kötürüm gibi yatmamız yine acı bir dille eleştirilir:

"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan...
Mânâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!¹³

Oysa doğrusu, her işin başında önce azme sarılmalı, tevekkül insanın gayretini desteklemelidir,¹⁴ zira Allah'ın yardımı; amaç, azim ve çalışma üçü bir arada olduğu zaman ortaya çıkar.¹⁵ Tevekkül de, ancak tedbirin bittiği yerde başlar.¹⁶

Âkif; "bu geçici dünyaya meylim yok" diyerek, kanaatkârlık maskesi altında çalışmayı reddedenlere de çatar:

Nedir bu meskenetin, sen de bir kımıldasan a!
Niçin kımıldamıyorsun? Niçin? Ne oldu sana?
Niçin mi?. "Çünkü bu fânî hayâta yok meylin!"
Onun netîcesidir sa'ye varmıyorsa elin.¹⁷

Şairimiz; milletçe çalışma şevkimizi kıran bir diğer menfi özelliğimiz üzerinde de ısrarla durur; o da ümitsizliktir. Kur'an-ı Kerim'deki: "*Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümidini keser?*"¹⁸ ve "*Kâfirlere başkası Allah'ın inayetinden ümidini*

¹² Âli İmran, 3/159.

¹³ Safahat, Gölgele/Azîmden Sonra Tevekkül, s. 394.

¹⁴ a.e., Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 219.

¹⁵ a.e., Birinci Kitap/Azîm, s. 53.

¹⁶ Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Nuran Abdülkadiroğlu, Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri-Mev'ıza ve Hutbeleri, Ankara 1991, s. 184.

¹⁷ Safahat, Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 213.

¹⁸ Hicr, 15/56.

kesmez.”¹⁹ âyetlerine rağmen millet olarak derin bir ye’se gark olup, çalışma azmimizi kaybetmemiz; adeta yaşama hakkımızdan vazgeçmek, peşinen mağlubiyeti galibiyete tercih etmek anlamına gelmektedir. Âkif, Sebîlü’r-Reşâd’daki bir mevizesinde bu hususun müsebbiplerini açıkça belirtir:

“Acaba biz Müslümanlar niçin bu hâle düştük? Bunun illetini ben şöyle görüyorum: Doğduğumuz günden itibâren babalarımız, analarımız, hocalarımız, siyasîlerimiz, edîblerimiz, şâirlerimiz, muharrirlerimiz bize istikbâl için ümîd verecek bir şey söylemediler. Ben çocukluğumdan beri:

-Biz yaşamayız. Avrupalılar terakkî eylemiş. Siz çok fenâ günler göreceksiniz!..

Nakaratından başka bir şey işitmedim.

-Çocuklar, siz geceli gündüzlü çalışınız ki bu memleket kurtulsun...

diye bizleri sa’ye, mücâhedeye sevk edecekleri yerde rast gelen adam ruhlarımıza, kalblerimize ye’s mâyesi aşıladı. Garbın terakkiyâtından bahsederken diyeceklerdi ki:

-Evlâdlar, görüyorsunuz ya, Avrupalılarla bizim aramızda çok mesâfe var. Bu mesâfeyi telâfî edecek sûrette çalışınız. Yoksa daha geride kalır, mahvolursunuz. Sakın azminize fütûr getirmeyiniz!

Evet, böyle diyeceklerdi. Lâkin demediler. Bilakis yüz binlerce halk bu devletin batacağına kâil idi. Bir taraftan Avrupalıların terakkiyâtı gözlerimizi kamaştırdı. Diğer taraftan muhitimizin bu gibi ma’kûs telkinleri sinirlerimizi uyuşturdu. Onun için ileri gidemedik. Hâlâ o ye’s ruhlarımızda hükümandır. Hiç biz Kitâbullâh’ı düşünmedik. O Kitâbullâh ki birçok âyât-ı celîlesiyle ümmet-i İslâmiyye’yi ye’sden, azimsizlikten tahzîr ediyor.”²⁰

¹⁹ Yûsuf, 12/87.

²⁰ A.Abdülkadiroğlu, a.g.e., s. 130-131.

Âkif, aynı hususları Safahat'ta da dile getirir. “Devlet batacak!” çılgınının lânetli aşısı nesilleri uyuşturmuş, bir milletin çalışma azmini kökten baltalamıştır. Oysa azmin ve tevekkülün gerçek anlamını bilen neslin üstesinden gelemeyeceği zorluk yoktur. Bu yüzden gençliğe aşılması gereken gerçek öğüt, gerçek düşünce şu sözler olmalıdır:

Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol...
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.²¹

Yine Sebîlü'r-Reşad'da, “Ye'se Düşenler Müslüman Değildir” başlıklı mev'izesinde şu enteresan sözler yer alır:

“Ye'se kapılmayarak çalışan bir Müslüman için aşılmayacak mâni', varılamayacak gâye mevcûd değildir. Azme, tevekküle sarılmak sûretiyle her maksad elde edilir. İnsanın çalışmakla yükselemeyeceği ancak iki mertebe vardır: Biri Allahu Zü'l-Celâl'e hâs olan ulûhiyet mertebesi, diğeri de Hâtemü'l-Enbiyâ'dan sonra kimseye verilmeyecek olan nübüvvet mertebesidir. Bu iki mertebeden başka hiçbir mertebe yoktur ki çalışan bir Müslüman için ona varmak kâbil olmasın.

O hâlde ye'sin ma'nâsı var mıdır? Çalışanlara, Allah yolunda mücâhede edenlere mev'ûd olan nusreti istihfâf mı edeceğiz? Buna liyâkat kazanmak için hiçbir hareket, hiçbir faaliyet göstermeyecek miyiz? Bir zamanlar dünyâyâ hâkim iken bundan sonra ebediyyen mahkûmiyet altında mı yaşayacağız? Zillet içinde, sefâlet içinde, yumruk altında, hakâret altında sürünmek de yaşamak mıdır?”²²

²¹ Safahat, Gölgeler/Yeis Yok, s. 392.

²² A.Abdülkadiroğlu, a.g.e., s. 184.

Mehmed Âkif, çalışmanın önüne dikilen bu engelleri açıkça beyan ederken, çalışmanın önemini ve değerini de özellikle belirtir. Bu düşünceler Safahat'ın tamamına yayılır. 4. Kitap'ta Fâtih Kürsüsü'ndeki vâiz sözlerine bütün kâinatı tek bir kanunun idare ettiği ve o kanunun da çalışmak olduğunu belirterek başlar. Bütünüyle çalışmanın değeri üzerine kurulan bu manzumenin her bir bölümü şu beyitle sona erer:

Bekâyı hak tanıyan sa'yî bir vazîfe bilir;
Çalış, çalış ki bekâ sa'y olursa hakkedilir.²³

Bu mısralarla ebediyen var olmak isteyen insanın, bu var oluşu ancak düzenli ve yorulmak bilmeden çalışmakla kazanacağı ifade edilir. Zira kâinatın özü çalışmaya dayanır. Zaman her an hareket hâlinde, her an çalışmadadır. Ay, güneş, gezegenler, kuyruklu yıldızlar, yeryüzü ve gökyüzü hepsi çalışmaktadır. Üzerimize yağın aydınlıklar onların alın teridir. Işık, daima karanlıkla yarış hâlinindedir.²⁴ Çalışmak yaratılışın hâkim kanunudur. Öyle ki kâinata dikkatle bakınca en küçük bir zerrenin bile faaliyetten uzak olmadığı, yerde ve gökteki bütün varlıkların çalışarak ilerleme yolunda olduğu görülür. Yalnızca yaratılmışlar değil, Cenab-ı Hak da her an bin bir hâdise ile tecelli etmekteyken, insanın çalışmamak için bahane araması abestir:

Şöyle gözden geçse bir hilkat temâşâ-hânesi:
Çıkıyor bir zerre fa'âliyyetin bîgânesi.
Âsumânî, hâkdânî cümle mevcûdât için
Kurtuluş yok sa'y-i dâ'imden, terakkîden bugün.
Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!

²³ Safahat, Fâtih Kürsüsünde/Vâiz Kürsüde, s. 203.

²⁴ a.y., s. 204.

Bunların hakkında bilmem bir bahânen var mı? Dur!
Mâsivâ bir şey midir; boş durmuyor Hâlik bile:
Bak tecellî eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.
Ey, bütün dünyâ ve mâfihâ ayaktayken yatan!
Leş misin, davran mıyorsun? Bâri Allah'tan utan.²⁵

Gerçeği arama, araştırma ve çalışma tutkusu insana yaratılıştan verilen bir huydur, fitrîdir. Dünyada görülen bütün eserler bu huyun mahsulüdür. Tembellik ise yaratılış kanununa aykırıdır, isyandır, adeta insan oluşu reddetmektir.²⁶ İnsan; susuz çöllerde kalsa çalışmasının verdiği ilham ona kılavuz olur, her adımda serin, gölgeli vahalar gösterir. Yaratılıştaki bu meziyeti fark eden durmayı bilmez, daima ilerler, ne bugünle, ne de gelecekle yetinir, zamanı fetheder.²⁷ Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de: "*İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*"²⁸ buyurmaktadır; o hâlde bir anını çalışmadan geçiren hüsrandır:

"*Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â*" derken Hudâ;
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha?
Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!
Mahvolursun bir dakîkan geçse hattâ böyle boş.²⁹

"*Bugünün işini yarına bırakanlar helâk olur.*" hadisi de bu yaratılış kanununun açık bir izahıdır:

Müsevvifler için dünyâda mahv olmak tabîidir.
Bu bir kânûn-ı fitrattır ki yok te'vîli kat'îdir.³⁰

²⁵ a.e., Birinci Kitap/Durmayalım, s. 21.

²⁶ a.e., Birinci Kitap/Hasbihâl, s. 120.

²⁷ a.e., Birinci Kitap/İnsan, s. 59.

²⁸ Necm, 53/39.

²⁹ Safahat, Birinci Kitap/Durmayalım, s. 21.

Birkaç asırdan beridir medeniyet yarışında geri kalmamızın en büyük sebebi; bu gerçekleri unutup, çalışmaktan uzak kalmamızdır:

“Evet, biz Müslümanlar cihan çalışırken, didinirken, uğraşırken, nâmütenâhî terakkiyât, nâmütenâhî inkılâblar geçirirken uzaktan seyirci sıfatıyla baktık. Bilhassa şu son senelerde başımıza birçok felâketler yağdı. El-an çilemizi doldurmadık. Sebebi? Hep seyirci kalmamız, umûr-ı dîne olduğu gibi umûr-ı dünyâyâ karşı da bigâne durmamızdır.”³¹

*“Dünyâ koşuyor” söz mü? Berâber koşacaktın;
Heyhât, bütün azmi sen arkanda bıraktın!
Mâdemki uyandın o medîd uykularından,
Bir parçacık olsun, hadi, hiç yoksa, kımıldan.³²*

Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşabilmek için; bu seyirci rolünden sıyrılıp, aktif çalışmayı benimsememiz şarttır. Âkif, bunun için yapılması gerekenleri de belirtir: İlim ve teknolojide büyük adımlar atmış olan batının bu yönlerini örnek alıp, son hızla çalışmak:

*Alınız ilmini Garbın, alınız san’atini;
Veriniz hem de mesâfnize son sür’atini.³³*

Ancak bunu gerçekleştirebilmek için tek tek fertlerin çalışması yeterli değildir. Milletçe düştüğümüz hatadan, yine milletçe kurtulmaya gayret etmeli; çalışmayı hayatımızın vazgeçilmez prensibi kabul ederek, el ele verip büyük bir azimle çalışarak bu geri kalmışlık batağından topyekün kurtulmaya çaba sarf etmelidir:

³⁰ a.e., Birinci Kitap/Hasbihâl, s. 120.

³¹ A. Abdülkadiroğlu, a.g.e., s. 128.

³² Safahat, Gölgele/Azîmden Sonra Tevekkül, s. 393.

³³ a.e., Süleymâniye Kürsüsünde, s. 157.

“El-hâsıl hiçbir şey ferdî sa’y ile, yani tek başına çalışmakla kâbil olamıyor. Bugün hayât öyle bir şekil almış ki tek başına çalışan bir adamın alınından damlayan terler tıpkı gözyaşı gibi dökülüp gidiyor, hiçbir fâide te’min etmiyor. Ne zaman bir yere gelmiş binlerce alın birden terlerse, işte o vakit bu sa’yin yeryüzünde bir eseri, bir izi görülebilir.

Mâdem ki tek başına sarf olunan mesâînin kıymeti yoktur, biz de aramızda vahdeti te’min ederek topluca çalışmaya koyulmalıyız.”³⁴

Cemâat intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!
Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla
Alınlar terlesin, derhâl iner mev’ûd olan rahmet,
Nasıl hasîr kalır “tevfiki hak ettim” diyen millet?³⁵

Bu hürriyet, bu hak bizden bugün âheng-i sa’y ister:
Nedir üç dört alın? Bir yurdun alınından boşansın ter.³⁶

Sonuç olarak millî şairimiz Mehmed Âkif, Türk milletinin ateşle imtihan edildiği bir dönemden galibiyetle çıkmasının; toplumun tembelliği meşru göstermek için sığındığı kader, tevekkül, kanaat gibi kavramların gerçek anlamlarını kavrayıp, ümitsizlikten kurtulması ve ilmi rehber edinerek büyük bir gayretle çalışmasıyla gerçekleşeceğine dair inancını manzum ve mensur bütün eserlerinde defalarca dile getirmiştir. Bu konudaki son sözü şairin gençliğe ikazı mahiyetindeki meşhur mısralarına bırakıyoruz:

³⁴ A. Abdülkadiroğlu, a.g.e., s. 129-130.

³⁵ Safahat, Gölgeler/Umar mıydım, s. 387.

³⁶ a.e., Gölgeler/Alınlar Terlemeli, s. 385.

Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.
Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...
Uğraş ki: Telâfi edecek bunca zarar var.³⁷

³⁷ a.e., Hakkın Sesleri/Âtîyi karanlık görerek azmi bırakmak, s. 174.